

УДК 371. 834

кандидат педагогічних наук, доцент, Рябовол Л. Т.

Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира
Винниченка

НАОЧНІ МЕТОДИ НАВЧАННЯ ПРАВОЗНАВСТВА

У статті визначено поняття наочних методів навчання, встановлено їх види та особливості застосування у навчанні правознавства; доведено, що наочність може співвідноситися з різними загальнодидактичними методами, а саме: інформаційно-рецептивним, репродуктивним, проблемного викладу, частково-пошуковим та пошуковим, бути способом їх реалізації у процесі навчання правознавства; результати даного дослідження можуть бути використані при написанні наукових робіт з питань методики навчання права та у відповідній практиці.

Ключові слова: наочні методи, ілюстрація, демонстрація, спостереження, умовно-графічна наочність.

кандидат педагогических наук, доцент, Рябовол Л. Т. Наглядные методы обучения правоведения/ Кировоградский государственный педагогический университет имени Владимира Винниченко, Украина, Кировоград

В статье определено понятие наглядных методов обучения, установлены их виды и особенности применения в обучении правоведения; доказано, что наглядность может соотноситься с различными общедидактическими методами, а именно: информационно-рецептивным, репродуктивным, проблемного изложения, частично-поисковым, поисковым, быть способом их реализации в процессе обучения правоведения; результаты данного исследования могут быть использованы при написании научных работ по вопросам методики обучения права и в соответствующей практике.

Ключевые слова: наглядные методы, иллюстрация, демонстрация, наблюдение, условно-графическая наглядность.

The candidate of pedagogical sciences (Ph.D.), Ryabovol L.T.

Visualize teaching methods jurisprudence/ Kirovograd State Pedagogical University named after Vladimir Vinnichenko, Ukraine, Kirovograd

The article defines the concept of visual learning methods set their types and features of the training of law; proved that visibility may relate to different general teaching methods, namely information and receptive, reproductive, problem statement, partially-search and search, be a way of implementation of the learning process of law; the results of this study can be used when writing scientific papers on methods of teaching law and relevant practice.

Keywords: visual methods, illustration, demonstration, observation, shareware graphic clarity.

Вступ.

Важливою групою методів навчання є *наочні*, головна особливість яких полягає в тому, що основним джерелом інформації під час їх використання є не слово, а різного роду об'єкти, явища, технічні й наочні засоби. Наочні методи навчання правознавства О. Крапанева визначає як методи, реалізація яких передбачає суттєву залежність засвоєння навчального матеріалу від застосовуваних у процесі навчання наочних посібників і технічних засобів [3, с. 95]. Роль наочності у процесі навчання правознавства Г. Кашкар'єв вбачає в тому, що вона дає змогу: привернути увагу учнів до матеріалу, який вивчається; заощадити навчальний час і активізувати навчальну діяльність учнів; найповніше і найточніше розкрити сутність явищ, які є предметом вивчення; підвищити як міцність запам'ятовування учнями навчального матеріалу, так і культуру педагогічної праці; забезпечити емоційний вплив на учнів та належну повноту сприймання і якісне засвоєння навчального матеріалу [2, с.37]. На думку О. Савченко, наочність є опорою для мислення учнів, покликана забезпечити всебічне, образне сприймання [9, с. 210]. Роль і

місце наочності у процесі навчання, зокрема у навчанні правознавства, неможливо переоцінити, що обумовлюється специфікою сприймання державно-правової дійсності як предмета правознавства.

На загальнодидактичному рівні наочність у своїх працях досліджували Б. Голуб, А. Кузьмінський, В. Кукушин, С. Пальчевський, О. Савченко та ін. Вони визначали її поняття, види, функції, методичні й дидактичні умови застосування. Дидактичне значення наочності під час вивчення юридичних дисциплін у вищій школі з'ясовували К. Левітан, О. Серова та ін. Особливості її використання у процесі навчання правознавства в середній загальноосвітній школі вивчали Г. Кашкар'єв, О. Крапанева, О. Назарова, О. Певцова, Г. Шкаралупіна та ін. Однак, окремої наукової праці, в якій була б викладена систематизована інформація про наочні методи навчання правознавства щодо визначення самого поняття, специфіки реалізації різних видів наочності, встановлення співвідношення наочності з основними загальнодидактичними методами навчання (інформаційно-рецептивним, репродуктивним, проблемного викладу, частково-пошуковим, пошуковим) не існує, чим і обумовлена тема та мета нашої статті.

Метою статті охоплюється визначення поняття наочних методів та встановлення їх місця і ролі у процесі навчання; характеристика ілюстрування, демонстрування та спостереження як видів наочності, що застосовується у навчанні правознавства; розробка методично-дидактичних рекомендацій щодо використання наочності; встановлення співвідношення наочності з основними загальнодидактичними методами навчання.

Виклад основного матеріалу. До наочних методів навчання у дидактиці відносять наступні: ілюстрація (ілюстрування), демонстрація (демонстрування), спостереження [1, с. 31; 4, с. 50; 7, с. 285 та ін.].

Ілюстрування – це переведення певних знань у наочну форму пізнання за допомогою малюнків, картин і їх репродукцій, фотографій, схем, плакатів, карт, портретів, таблиць, графіків та показ учням відповідних ілюстративних засобів. Ілюстрування орієнтується на предметну (компонентно-структурну)

площину і передбачає ілюстрацію статичної (нерухомої) наочності. *Демонстрування* як метод навчання спрямований на використання засобів унаочнення для розгляду об'єкта навчального пізнання у функціональній площині, передбачає показ динамічних (рухомих) засобів наочності. Поділ засобів наочності на ілюстративні та демонстративні є достатньо умовним, оскільки не виключається можливість віднесення одних і тих самих засобів унаочнення і до ілюстративних, і до демонстративних. Як для ілюстрування, так і для демонстрування можуть бути використані технічні або аудіовізуальні засоби навчання (звукзапис, кінофільми, діафільми, радіо- і телепередачі, комп'ютерна техніка).

У процесі навчання використовують безпосередню та опосередковану наочність. Безпосередня – це показ учням реальних предметів, опосередкована – їх зображень. За характером взаємодії учня з об'єктом наочності розрізняють споглядальну та дієву наочність. Споглядальною вона є тоді, коли учні під керівництвом вчителя спостерігають, розглядають об'єкти в природі або в зображеннях. Дієвою – коли пізнають об'єкти, діючи, наприклад, виготовляють наочність (схеми, таблиці, плакати тощо). Поєднання споглядальної наочності з дієвою сприяє більш глибокому, міцному та повному засвоєнню навчального матеріалу.

За характером відображення дійсності засоби наочності поділяють на такі види: натуральні, зображувальні (образно-опосередковані) і схематичні.

Натуральні об'єкти в дисциплінах природничо-географічного циклу – це рослини, тварини, знаряддя і продукти праці, мінерали, хімічні речовини тощо. У процесі навчання правознавства натуральна наочність має місце під час відвідування учнями судового засідання, виборчої дільниці у процесі виборів, ізолятора тимчасового тримання, нотаріальної контори чи адвокатського бюро. Очевидно, що до такої наочності з об'єктивних та суб'єктивних причин вчитель правознавства не може звертатися часто.

Зображувальні засоби (конкретна наочність) – це навчальні картини, репродукції художніх картин, макети, муляжі тощо. Їх дидактично-

методична цінність полягає у тому, що в яскравій образній формі вони відображають складні предмети і явища. При їх використанні необхідно звертати увагу на внутрішню суть зображень, маючи на меті навчити учнів «читати картину», бачити головне в ній (ідею, основний зміст). Як приклад застосування зображувальної наочності у навчанні правознавства О. Певцова наводить навчальні картини, на яких зображено судовий розгляд справ у різні часи, зокрема у середньовіччя, що дозволяє учням з'ясувати особливості процесуального права і судочинства в різні часи, співставити їх з положеннями сучасного законодавства [8, с. 102].

Схематичні засоби унаочнення навчального правознавчого матеріалу (абстрактна наочність) – це схеми, малюнки, таблиці, діаграми, графіки тощо. Вони відображають дійсність в умовних, символічних і графічних формах, схематично, але чітко показують співвідношення між окремими елементами відображуваних явищ, зв'язки й залежності між різними складовими об'єкта. О. Савченко визначає наступні дидактичні функції схематичної наочності: педагогічна підтримка міркувань учнів на етапі первинного сприймання; опора для дітей, які не встигають; використання опори під час самостійної роботи й повторення [9, с. 207-208].

З викладеною вище класифікацією наочності перегукується її поділ на такі види: умовно-графічна (символічна та схематична); предметна; зображувальна; технічні засоби навчання (О. Певцова) [8, с. 102].

Особливу роль у процесі навчання правознавства відіграє саме *умовно-графічна наочність*. Це пояснюється специфікою сприймання державно-правової дійсності як предмета правознавства. Використання цього виду наочності сприяє формуванню в учнів найбільш суттєвих рис категорій права, правових понять та явищ, якими насичено правознавчі курси.

Використання умовно-графічної наочності вимагає від вчителя як глибоких знань змісту навчального матеріалу, так і дотримання певних вимог. Особливо важливим є забезпечення однозначності тлумачення й сприймання, передусім розуміння, матеріалу, який унаочнюється. Іноді це

виявляється складним для вчителів, що підтверджується наступним прикладом. В опублікованій у журналі «Історія в школі» статті [6, с. 44] її автор для ілюстрації вертикальної (ієрархічної) системи законодавства використав пірамідальну діаграму, яка відображає фундаментальні відношення. Наскільки ми розуміємо, фундамент знаходиться внизу піраміди, тож залишається незрозумілим, чому Конституція України – Основний закон нашої держави – розміщена зверху цієї піраміди, натомість в її підгрунтя (у фундамент системи законодавства) покладено локальні підзаконні акти.

Спостереження (самостійне спостереження) як вид наочності – це безпосереднє споглядання та сприймання явищ дійсності; складна діяльність, що виражається у єдності сприймання і мислення. Як метод навчання спостереження передбачає сприймання певних предметів, явищ, процесів у природному чи виробничому середовищі без втручання у ці явища чи процеси [4, с. 50]. Переважно воно використовується як метод навчання точних дисциплін і фахівці з методики навчання правознавства (Г. Кашкар'юв, О. Крапанева, О. Назарова, О. Певцова, О. Серова) не розглядають його як метод навчання праву. На нашу думку, спостереження має суттєві потенції у цьому процесі, адже, предметну (натуральну) наочність учні можуть саме спостерігати. За часом здійснення спостереження можуть бути короткочасними і тривалими; за кількістю залучених учнів – індивідуальними, груповими та колективними; за (часом) місцем здійснення – проводиться на уроках (у школі), у процесі позакласної чи позашкільної роботи, наприклад, під час гурткової роботи.

Використання наочних методів навчання вимагає від учителя дотримання дидактичних, методичних та технічних (за умови використання ТЗН) вимог. У своїх працях їх розробляли Б. Голуб [1, с. 31], Г. Кашкар'юв [2, с. 38], О. Крапанева [3, с. 95], В. Кукушин [5, с. 113], О. Певцова [8, с. 101, 111], О. Савченко [9, с. 207-209] та ін. Узагальнивши їх, ми сформулювали наступні вимоги:

- застосовувана наочність має відповідати віку учнів (бути доступною);
- наочність повинна розкривати (відображати) зміст конкретної теми, навчального матеріалу, підсилювати його дидактичний вплив на учнів;
- наочні матеріали слід використовувати доцільно і вчасно, у відповідний момент заняття; вони мають забезпечувати логічність та послідовність викладу навчального матеріалу;
- не варто перевантажувати урок наочностю, а також використовувати її ізольовано від інших методів навчання, натомість, поєднувати з ними;
- використання наочності має супроводжуватися поясненнями, які необхідно детально продумувати заздалегідь;
- засіб унаочнення (об'єкт, що унаочнюється) має розміщуватися так, щоб його могли споглядати всі учні (щоб усі учні його добре бачили);
- наочність має бути якісною, забезпечувати точність сприйняття;
- наочність має сприяти розвитку абстрактного мислення в учнів;
- під час її показу слід уникати побічних і яскравих подразників;
- схеми, розроблені вчителем, учні повинні перенести у свій зошит;
- для розробки схем можуть застосовуватися умовні знаки, які відображають певне поняття (явище);
- до відбору інформації, яка може бути унаочнена, та до вироблення відповідних засобів доцільно залучати учнів, що забезпечуватиме дієвий, а не лише споглядальний, характер наочності.

Наочність доцільно використовувати на різних етапах навчання правознавства. Перед вивченням нового матеріалу (на етапі актуалізації опорних знань та мотивації навчальної діяльності) її застосування покликане зацікавити учнів новим матеріалом та сприяти виробленню у них конкретних уявлень про явище чи предмет, що підлягає вивченню. Безпосередньо під час вивчення нової теми вчитель, опираючись на унаочнення, супроводжуване поясненням, створює умови для проникнення учнів у сутність нових понять, предметів, явищ, встановлення їх місця і ролі у системі знань з навчального предмета. Завершення вивчення нового матеріалу передбачає його

узагальнення і систематизацію, наразі, наочність може бути використана для поглибленого осмислення як внутрішніх, так і зовнішніх зв'язків понять, предметів, явищ, процесів, що вивчаються.

Наочність може співвідноситися з різними загальнодидактичними методами, бути способом їх реалізації у процесі навчання правознавства. Використовувана вчителем суто для ілюстрування й пояснення навчальної інформації, вона співвідноситься з інформаційно-рецептивним методом. Використання умовно-графічної наочності, розробка учнями під керівництвом учителя або самостійно нескладних схем, таблиць під час вивчення нового матеріалу, закріплення та систематизації знань є способом реалізації репродуктивного методу. Наочність може супроводжувати проблемний виклад навчального матеріалу. Для проведення пошукової чи дослідницької діяльності та представлення її результатів учні також можуть застосовувати наочність й тоді вона стає способом реалізації відповідних методів навчання.

Висновки. Отже, наочні методи є важливою групою методів навчання правознавства. Їх особливість полягає у тому, що основним джерелом інформації під час їх використання є різного роду об'єкти, явища, технічні й наочні засоби. У процесі навчання правознавства доцільно використовувати всі види наочних методів (ілюстрування, демонстрування, спостереження), за умови врахування відповідної специфіки та дотримання певних дидактичних і методичних вимог. Наочність може співвідноситися з різними загальнодидактичними методами, бути способом їх реалізації у процесі навчання правознавства. Перспективним у напрямку дослідження є розробка рекомендацій щодо використання наочності з конкретних тем шкільних курсів правознавства.

Література:

1. Голуб Б. А. Основы общей педагогики: [учебное пособие для вузов] / Б. А. Голуб. – М.: Гуманитарный издательский центр «Владос», 2004. – 54 с.

2. Кашкар'ов Г. В. Методика викладання правознавства в школі в опорних схемах і таблицях. Ч. I. – Х. : Вид. група «Основа», 2011. – 64 с.
3. Крапанева Е. М. Теория и методика обучения праву : Учеб. пособие. / Е.М. Крапанева. – Екатеринбург: Издат-во Рос. гос. проф.-пед. ун-та, 2010. – 166 с.
4. Кузьмінський А. І. Технологія і техніка шкільного уроку: навч. посіб. / А.І. Кузьмінський, С.В. Омеляненко. – К. : Знання, 2010. – 335 с.
5. Кукушин В. С. Теория и методика обучения / Кукушин В. С. – Ростов н/Д : Феникс, 2005. – 474 с.
6. Магдич В. Використання графічних схем при поясненні юридичних термінів і понять у викладанні курсу «Основи правознавства» / Магдич В. // Історія в школі. – 2002. – № 3. – С.42-44.
7. Пальчевский С. С. Педагогіка: Навч. посіб. 2-е вид./ С. С. Пальчевський. – К.: Каравела, 2008. – 496 с.
8. Певцова Е.А. Теория и методика обучения праву: [Учебник для студентов высших учебных заведений] / Певцова Е. А. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. – 400 с.
9. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи: [підручник для студентів педагогічних факультетів] / Савченко О. Я. – К. : Абрис, 1997. – 416 с.

References:

1. Holub V. A. Osnovy obshchey pedahohyky: [uchebnoe posobyе dlya vuzov] / V. A. Holub. – M.: Humanytarnyy yzdatel'skiy tsentr «Vlados», 2004. – 54 s.
2. Kashkar'ov H. V. Metodyka vykladannya pravoznavstva v shkoli v opornykh skhemakh i tablytsyakh. Ch. I. – Kh. : Vyd. hrupa «Osnova», 2011. – 64 s.
3. Krapaneva E. M. Teoryya y metodyka obuchenyya pravu : Ucheb. posobyе. / E.M. Krapaneva. – Ekaterynburh : Yzdat-vo Ros. hos. prof.-ped. un-ta, 2010. – 166 s.

4. Kuz'mins'kyy A. I. Tekhnolohiya i tekhnika shkil'noho uroku : navch. posib. / A.I. Kuz'mins'kyy, S.V. Omel'yanenko. – K. : Znannya, 2010. – 335 s.

5. Kukushyn V. S. Teoryya y metodyka obuchenyya / Kukushyn V. S. – Rostov n/D : Fenyks, 2005. – 474 s.

6. Mahdych V. Vykorystannya hrafichnykh skhem pry poyasnenni yurydychnykh terminiv i ponyat' u vykladanni kursu «Osnovy pravoznavstva» / Mahdych V. // Istoriya v shkoli. – 2002. – # 3. – S.42-44.

7. Pal'chevskyy S. S. Pedahohika: Navch. posib. 2-e vyd./ S. S. Pal'chevs'kyy. – K.: Karavela, 2008. – 496 s.

8. Pevtsova E.A. Teoryya y metodyka obuchenyya pravu : [Uchebnyk dlya studentov vysshykh uchebnykh zavedenyy] / Pevtsova E. A. – M. : Humanyt. yzd. tsentr VLADOS, 2003. – 400 s.

9. Savchenko O. Ya. Dydaktyka pochatkovoyi shkoly : [pidruchnyk dlya studentiv pedahohichnykh fakul'tetiv] / Savchenko O. Ya. – K. : Abrys, 1997. – 416 s.